

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XVII. KÖTET.

1921 ÁPRILIS-JÚNIUS

4—6. SZÁM.

Bolgárok és szlávok.

(Adalék ANONYMUS Szalán fejedelemtől szóló fejezeteinek hitelessége kérdéséhez).*

Még egy tulajdonnevet vizsgálunk s ez a mai *Zemplén* város és megye neve. *Zemplén*től különben is kétségtelen, hogy már Szent István király korában megye volt (l. PAULER, A m. nemz. tört. I² 55, 56, 405).

Loborcy ungi duka = várkapitány a magyarok elöl menekülve „ad castrum *zemtum*“ (olv. *zemtüm*) sietett. Ugyanebben a várban fogadta Árpád Szalán vezér követeit. A követség fogadásának elbeszélésekor ANONYMUS a vár nevét „castrum *zemlin*“-nek (olv. *zemlin*) írja (l. ANONYMUS 14. §.). Nincs benne kétség, hogy ez a „castrum *zemtum*, *zemlin*“ a mai *Zemplén* városa helyén egykor állott *Zemplén* vára. A hely, illetőleg vár, város nevére ezek az adataim vannak:

Zemplén [első adat ANONYMUS-ból, l. fentebb; alakv.: *Zemlin* (l. fentebb ANONYMUS-ból; 1309-ből: *Zemlyn* SZIRMAY, Not. top. com. Zempl. 339; 1332—7-ből: *Zemlyn*, *Zemlin* CSÁNKI I, 340; 1358-ból: Andrea de *Zemlyn*, Anjoukori Oktár VII, 229); *Zemlün* (vö. 1219-ből Vár. Reg. 87. §.: castrum *Zemlun*; 1220-ból Vár. Reg. 25. §.: de *Zemlun*); *Zemtüm* (vö. ANONYMUS 13. §.: ad castrum *Zemtum*; 1220-ból Vár. Reg. 24. §.: de *Zemtum*); *Zemlyén* ~ *Zemlyén* (vö. 1318-ból: *Zemlien* SZIRMAY i. m. 250; 1621-ből MA.³ m. rész 354: *Zemlyen*); *Zemplén* ~ *Zemplén* (vö. 1426-ból: *Zemplen* CSÁNKI I, 340); *Zemlén* (l. MNy. I, 69, mai népi név); *Zemlény* l. SZIRMAY i. m. 287] 1. vár, város neve; 2. megye neve.

Régóta tudjuk, hogy *Zemplén* neve szláv eredetű s hogy a szláv név jelentése ANONYMUS latinságával értelmezve a m. „castellum terreum“ (l. e latin kifejezést ANONYMUS 34. §.). A szláv szó, a melyből a mi íróink a nevet régóta származtatják, a tót *zem* „föld“ (l. SZIRMAY A., Not. top. com. Zempl. 1). Hogy azonban az ó-magy. *Zemlin*, ebből *Zemlün* ~ *Zemlén*, majd *Zemlén* ~ *Zemlény* ~ *Zemlyén* ~ *Zemlyén*, mai magy. *Zemplén* névben mi a hátramaradó *-plén*, azt íróink közelebbről nem vizsgálták. A külföldi írók a szláv származást jobban tudták (l. a többek közt CZAMBEL, Slováci a ich reč 40. lapján levő idézetet) s épp ezért politikai czélzattal *Zemplén* nevét *Zemné*-re tótosították, csehcsítették (vö. ŠAFÁRIK cseh nyelven írt műveit s más cseh-tót-lengyel írókét s minderről l. CZAMBEL, Slovenská reč 13, 14, 97, 620).

* Vö. MNy. XVII, 1.

Mi hát *Zemplén* nevének igazi eredete? Azzal kezdem, hogy *Zemplén*, mai német *Zemplin* (l. LIPSZKY, Rep.), tót *Zemlín* (keleti tót *Zemplin*, *Zemplin*, l. CZAMBEL, Slov. reč 13, 14, 93, 97, 620, 622), rutén *Zemplin* neve a magyarból való kölcsönzés. E népi nevek mellett szláv írók munkáiból idéztem fentebb politikai okból csinált cseh *Zemné* (= Zemplén) nevet is. Hazai íróink közül KORABINSKY „Geographisch-Historischer und Producten-Lexikon von Ungarn“ (Pozsony, 1786) cz. munkájában Zemplén-t — ezt a tiszta magyar várost — tótul *Zemno*-nak, LIPSZKY Reppertorium-ában ruténul *Zemno*-nak mondja; egy 1896-ból való munkácsi egyházmegyei schematismusban pedig rutén *Zemne* alakot olvasunk (l. CZAMBEL, Slov. reč 620). Bár a *Zemno* alaknak irodalmi alkotóját nem tudjuk megnevezni, mindazonáltal kétségtelen, hogy épp olyan csinált név, mint a cseh *Zemné*. A nép sem ma nem ismeri, sem a multban nem ismerte (l. CZAMBEL i. m. 90, 620).

A magy. *Zemplén* legrégebb magyar alakja *Zemlin*, ebből részint *Zemlün* > *Zemlüm*, részint *Zemlün* > *Zemlén* > *Zemlyén* > *Zemlyén* fejlődött; *Zemlén* alakból *Zemplén* > *Zemlén* > *Zemlén* > *Zemlyén* fejlődött szervesen *p*-re vö. régi magy. *Számtó*, *Szántó'* > *Számptó*, régi magy. *Szemcz*, *Szencz'* > *Szempcz* (l. MA.³ m-lat. rész), régi magy. *Emre* ∞ *Imre* > *Embre*, *teremt* > *terempt* stb. Minthogy tehát *Zemplén* legrégebb magy. alakja *Zemlin*, az eredet megfejtésénél ezt kell megmagyaráznunk. Az eredet megértéséhez tudnunk kell a következőket:

A szláv nyelvekben az ,erde, land' fogalomra egy kétféle alapalakra visszavihető szó van. Az egyik alapalak **zemь* (vö. ó-egyh. szl. *zemь* ,erdreich' VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 479; cseh *zem* ,erde; land'; tót *zem* ,boden; erde'; or., kisor. *zemь* ua.), a másik pedig **zemjā*. Hogy ez a két alapalak valóban két külön alapalak-e s nem inkább a **zemjā*-ból keletkezett-e a **zemь*, arra nézve ellentétek a nézetek (l. VONDRÁK, Vgl. Gr. i. h.; ugyanő tőle Kirchensl. Gr.² 337; bécsi Sitzungsber. CXII, 758 és OBLAK: Arch. XVII, 461). A mi *Zemplén* < ó-magy. **Zemlin* szavunk szempontjából ez a kérdés mellékes. Mi ránk az a fontos, mi történt az ósszláv **zemjā* szóval ott, ahol ma kéttagú a szó. Ismeretes dolog, hogy az ósszláv *-mj-*-ből a szláv nyelvek egy részében *-ml-*, más részében pedig *-mj-* > *-m-* lett. Az ósszláv **zemjā* szóban e változást a szláv nyelvek a következőképp tüntetik fel:

**zeml'ā* = ó-egyh. szl. (= ó-bolg.) *zemlja* ,erde'; szerb-horv. *zemlja* ,erde; land; boden'; szlov. *zémlja* ua.; or. *zemljā* ua.; kisor. *zemljā* (nyelvjárási alakv. *zemlja*, l. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 288);

**zemā* = ó-cseh **zemja*, mai cseh *země* (nyelvj. alakv.: *země*, l. VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 288; másképp *zem*, l. fentebb, ugyanott tót *zem*); lengy. *ziemia*; szorb *zemja*; mai bolg. *zemā* (nyelvjárási változatok: *zemā*, ? *zeme*, *zemjā*, *zemnjā*, *zemne*, l. LAVROV, Obzor 97).

Az ó-magy. *Zemlin* megértéséhez tudnunk kell még a következőket:

Az anyagot jelentő főnevekből melléknévet a szlávtságban *-ьнз* képzővel alkothatunk. Így lesz *želězo* ,vas'-ból: *želězьнз* ,vasból való', *drěvo* ,fa'-ból: *drěvьнз* ,fából való', *blato* ,sár'-ból: *blatьнз* ,sárból való', *zemla* ,föld'-ből: *zemlьнз* ,földből való' stb.

Az ó-magy. *Zemlin* szó már most a szláv *zemlьнз* melléknévből lett szláv **Zemlьнз* tulajdonnév: helynév átvétele. A szláv **Zemlьнз*

> ó-magy. *Zemlin* teljesen szabályos megfelelés. Szabályos benne a *-in*: ó-magy. *-in*, melyre vö. szláv *blatъnъ*: ó-magy. *Bolatin*, mai magy. *Balaton* (más szláv *-v-*: ó-magy. *-i-re* vö. *timonica*: ó-magy. *timnúczebelejl* = HB. *timucebelevl* | *igrъcv*: ó-magy. *igricz* | *čibъrv*: hazai lat. *cibrio*, *cibrium*, *csébër* ∞ *csöbör* stb) s szabályos a szláv *-ml-* (olv. *-mly-*) helyett az ó-magy. *-ml-*. A IX—X. századi magyar nyelvben ugyanis *ly* hang már, illetőleg még nem volt. A finn-ugor korbéli *ly* hang ugyanis ekkor már *dž* > *gy* volt (vö. vog. *päl-*, *päl*: magy: *fagy* | f. *nelyä*: magy. *égy*, l. különben WICHMANN: FUF. XV, 1 és MNy. XVI, 136), az ó-magy. *l-*ből keletkezett újabb magyar *ly*-ek meg még *l*-ek voltak (vö. *Somló* > *Somlyó*, l. LIPSZKY, Rep., CSÁNKI I, 580, 585, III, 210, 250, 345; *kölök* > *kölyök* stb., l. MNy. VIII, 150). Ilyen hangállapot mellett a magyar nyelv az idegen *Zemlъnъ* helynevet hanghelyettesítéssel *Zemlin* alakban, azaz *l* helyett *l*-iel vette át (hasonló eset a *király* < ó-magy. *král* is).

Az a kérdés már most, milyen szláv nyelvi alak a *zemlъnъ* melléknév s milyen szláv nyelvű nép volt az, a mely a mi *Zemplén*ünket egykor e melléknévből való *Zemlъnъ* névvel nevezte.

Fentebb láttuk, hogy az összsláv *zemlā*-ból *zemla* alak csakis az ó-bolgárban, a szerbben és a horvátban, a szlovénben, az oroszban és a kisoroszbán fejlődött, ellenben a tótban, a csehben, a lengyelben és a szorbban ilyen *l*-es alak soha sem élt. Ebből következik, hogy a *zemla*-ból való *zemlъnъ* melléknévi származék is csakis az *l*-et kifejlesztő nyelvek szava lehet s az a *Zemlъnъ* helynév, melyből az ó-magy. *Zemlin* való, csakis ilyen *l*-es alakkal élő szláv nép helyneve lehet. E helynevet átadó szláv nép tehát a cseh, lengyel, tót vagy éppen szorb nem lehetett. Nem lehetett ez az átadó szláv nép horvát vagy szlovén sem (értsd: osztrák-szlovén, hazai szlovén), bár e nyelvekben *zemlja*, tehát *l*-es alak él és élt. Nem pedig azért, mert ANONYMUS szerint ez az ungi-zempléni nép a maga nyelvén a vár ispánját *duka* szóval jelölte, ez a szó pedig a IX—X. században nem lehetett meg a szlovénben, mert a szlovének görög hatás vagy fennhatóság alatt sohasem állottak. Körülbelül hasonló okokból nem lehetett a Zemplént a maga nyelvén *Zemlъnъ*-nek hívó nép horvát sem. Kétségtelen ez a kaj-nyelvjárást beszélőkre s némi valószínűséggel állítható a IX—X. századi horvátokra is. Az átadó szláv népek sorából azonban ki kell rekesztenünk az orosz és a kisoroszt is. Ezeknek a népeknek a nyelvében volt ugyan *zemlъnъ* alak, azouban ók a *calidus*-t *teplъnъ*-nek (l. feljebb) mondták és mondják, az ő nyelvükből tehát a borsod- és gömörmegyei *Tapolczák*, valamint a sáros-zemplénmegyei *Tapoly* meg nem fejthetők. Már pedig ANONYMUS Szalán birodalmában említett szláv eredetű helynevek csakis *egy* szláv nyelvből való átvételnek lehetnek.

Csak két szláv nyelv, szláv nép marad, a mely az ó-magy. *Zemlin* megfejtésénél számbajöhet. Ez a két szláv nép, szláv nyelv a bolgár és a szerb.

Tudvalevő dolog, hogy az a szláv nyelv, a melyre CYRILL és METHOD 860 körül a legszükségesebb egyházi könyveket fordítani kezdte, illetőleg fordította, macedóniai: Szaloniki vagy Szaloniki vidéke bolgár szláv nyelve volt. Ezt a nyelvet akkor a rajta beszélők *slověnskъ jezъkъ*-nek nevezték. A fennmaradt IX—XI. századi emlékek már most azt vallják, hogy mennél régiebb, a IX. századhoz mennél közelebb eső egy-egy ilyen nyelvemlék ránk maradt kéz-

irata, annál következetesebben vannak benne az ú. n. *l* epentheticumok, azaz az ósszláv *mī, pī, bī, vī* helyén az ó-bolgár = ó-egyházi szláv *mī, pī, bī, vī* kapcsolatok megőrizve. Mennél fiatalabb egyegy ilyen kézirat, ami azt jelenti, hogy a X. század vége felé eső időből való vagy éppen a XI. századból, annál több az *l* epentheticum alól való kivétel, más szóval annál kevesebb az *l* epentheticum.

Az ó-bolgár (= ó-egyh. szláv) nyelvemlékek minden egyes szavának részletes vizsgálata után a szláv nyelvtudomány megállapította, hogy az *l* epentheticum a bolgárban a IX. században még megvolt, még pedig megvolt minden IX. századi bolgár nyelvjáráásban. A X. században különböző analogikus okok alapján az *l* ki kezdett esni, úgyannyira, hogy ma *l* epentheticum a bolgárban nincs (l. erről OBLAK: Arch. XVII, 460 és VONDRÁK, Kirchenslav. Gram. 339). Ezt az eltűnést a középbolgár nyelvemlékek, valamint a bolgár szláv oklevelek történetileg is szépen szemléltetik (l. LAVROV, Obzor zvukovych i form. osob. bolgarskago jazyka 96—97. l.).

Ha ezt az általános tapasztalati tényt a *zemla*-ból lett *zemlən* melléknévre alkalmazzuk, akkor azt mondjuk: Ha egy ó-bolgár = ó-egyh. szláv nyelvemlék ránk maradt kézírata IX. századi, benne a 'földi, földből való' jelentésű melléknév *zemlən* (és *zemlenskŕ*), ha pedig X., XI. századi, akkor e mellett többször, esetleg kizárólag *zemnŕ* (és *zemnskŕ*) az alak (l. VONDRÁK: Sitzungsber. Bécs, CXII, 748—758; OREŠKOV P.: Izvjestija na seminara po slavjanska filologia pri univ. v Sofija. Kn. II, 1—64).

Az ó-magy. *Zemlin* > mai magy. *Zemplén* származtatásához szükséges szláv *zemlən* melléknév tehát a bolgár nyelvben csakis a X. század elejéig lehetett élő népi alak, később a X. század folyamán ezt az alakot felváltja a *zemnŕ* melléknév, azaz az *l* nélküli alak (a részletekre l. fentebb és LAVROV, Obzor id. h.). Ez az *l* nélküli alak él ma is a bolgár nyelvben, vö. bolg. *zemen, zëmna, zëmno* 'irden-, irdisch'.

Fentebb említettem, hogy az ó-magy. *Zemlin* vagy bolgár-szláv, vagy szerb eredetű. Eddig azt láttuk, hogy ha bolgár, akkor csakis a X. század előtt alakult bolgár-szláv helynév átvétele lehet. A következőkben azt vizsgáljuk, nem lehet-e szerb eredetű. A szerbben ugyanis — leszámítva a raguzai és a montenegrói nyelvjárásokat, a hoi tünöféiben van (l. VONDRÁK: Sitzungsber. CXII, de l. LESKIEN, Gr. der serbo-kr. Spr. 134., 138. §§.) —, az *l* epentheticum ma is megvan; a nyelvtörténeti kor folyamán meg a *zemlən* melléknév is többször előfordul a nyelvemlékekben, oklevelekben (l. DANČIĆ, Rječnik iz st. srp.), jelölül annak, hogy népi szó volt. Így állván a dolog, nem lehetséges-e tehát, hogy egy ANONYMUS kora előtti szerb **Zemlən* helynévből való átvétel az ó-magy. *Zemlin* > mai magy. *Zemplén*.

Tudvalevő dolog, hogy a mai *Zimony* német neve *Semlin*, szerb és horvát neve pedig *Zemlin*. A XVIII—XIX. század határáról való könyvekben a horvát név *Zemlin* (l. LIPSZKY, Rep.). Mind a német *Semlin*-ről, mind pedig a horvát *Zemlin*-ről könnyű bezonyítani, hogy az illető nyelvekben kölcsönvétel. A kölcsönvétel megértésére tudunk kell, hogy *Zimony* legrégebb magyar neve *Zemlin*. Ez volt a név a XII. században s a név különböző korokbeli különböző magyar változataira ezek az adataim vannak:

Zemlin (l. 1173/Dubniczi krón. egyik kézírata: obijt in castro *Zemlyn*, más kéziratban *Zemlen*, ismét másban *Zemelen* áll, l. M. FLOR.

III, 100 | KÉZAiban: venit in *Zemin* ubi et finivit vitam suam, l. M. FLOR. II, 89; íráshiba lesz *Zemlin* helyett | RANZANI, M. Flor. IV, 164: *Zemlin*. — BONFINIBEN levő Oppidum *Semlyn* l. CSÁNKI II, 240 a korabeli német *Semlin*-ből való átvétel lesz; a XVI—XVIII. századi térképeken *Zemlyn*, *Zemlin* humanista felelevenítés lesz);

Zemlén ∞ *Zemlén* (l. Dubniczi krónika, fentebb), 1287-ből: *Zemlen* CSÁNKI II, 232, 240 | Képes krón.: obiit in castro *Zemlen*, l. M. FLOR. II, 220);

Zemelén ∞ *Zemelén* (l. Dubniczi krónika, fentebb | ebből való latinositások: *Semelina*, *Zemelinium*, ? *Semilium*, l. CSÁNKI II, 240; más latinositás *Zemlinum* VUK²);

Zemlyén ∞ *Zemlyén* (vö. 1368-ból: *Zemlyen*, CSÁNKI II, 240). Van *Zömlýén* is a XVI. századi magyar históriás énekekben, az erre vonatkozó jegyzetemet azonban sehol sem találok;

Zemplén > *Zemplén* > *Zemplin* (vö. BUNYITAY, A váradi egyház statutumai 11. lp.: obiit in *Zemphlyn* | 1451-ből: *Zemplen* CSÁNKI II, 240 | 1521-ből: *Zemplyn* CSÁNKI II, 233).

A régi magy. *Zemlin* > *Zemlén*, ebből részint *Zemelén* > *Zemelén*, részint *Zemlén* ∞ *Zemlyén* > *Zemlyén*, részint pedig *Zemplén* > *Zemplén* > *Zemplin* a mai *Zemplén* névvel teljesen azonos fejlődésű. A magyar név használatában azonban a XVI. sz. végével a magyar nyelvi folytonosság megszakad, a mi a politikai történetből érthető. A XVII. és XVIII. századi magyar művekben ismét *Zemlin* névvel találkozunk (l. MNy. XI, 347), a melyet a XVIII. sz. folyamán *Zimony* szorít ki. Ez a XVII—XVIII. sz.-i *Zemlin* lehet történeti felelevenítés, valószínűbb azonban hogy a német *Semlin* átvétele. Ugyanilyen eredetű lesz a XVIII—XIX. századi horvát *Zemlin* is (l. fentebb). A német *Semlin* azonban az ó-magy. *Zemlin*, esetleg *Zemlén* > *Zemlén* átvétele (vö. magy. *Débréczén* > ném. *Debretzin*).

Az eddigi fejtegetésből kiderül, hogy a XII—XIII. századi magyar nyelvben két *Zemlin* > *Zemlén* helynév volt; az egyik a mai nyelvben *Zemplén*, a másik pedig *Zimony* (van Abauj-Torna m.-ben is *Zemplén*, ma puszta, melyre vö. 1470-ből *Zemlen*, 1429-ből *Zemlyn* l. CSÁNKI I, 241). Hogyan magyarázandó már most *Zimony* mai szerb *Zëmün* neve?

A szerb *-un* végű szavak, tulajdonnevek vagy *-un* képzővel alkotott származékok (vö. *slädün* 'süsser granatapfel': vö. *slädak* 'süss'; *glädün* 'zierbengel' vö. *glädak* 'glatt', stb., l. LESKIEN, Gr. der serbo-kr. Spr. 421. §, VONDRÁK, Vgl. Gr. I, 423), vagy pedig olyan jövevényszók, a melyek átadó nyelvi végszóttagja *-un* vagy *-on*, *one* (vö. szerb *Sölün*: gör. Σαλονίκη, Θεσσαλονίκη; *Antün*: lat. gör. *Antonius*; *bürbün*: olasz *barbone*; horv. *bársün*: magy. *bársony*; *ümün*: olasz *limone* stb., stb.) A mai *Zëmün* név sem *-un* képzős származék, sem pedig *-on* végű idegen helynév átvétele nem lehet. Származék azért nem lehet, mert a szerbben olyan szó, a melynek *Zëmün* lehetne a származéka, nincs; átvétel pedig azért nem, mert a helynek nincs olyan idegennyelvi neve, amelyből az *-un* megmagyarázható volna. Magától értetődik, hogy *Zëmün* a magy. *Zimony*, esetleg régiebb *Zimon* átvétele már csak azért sem lehet, mert a magy. *i* a szerb-horvátban nem vált volna *e*-vé, jöllehet magy. *-on*-ból is vált *e* nyelvben *-un*, pl. ebben a szóban *bársün*, *bársony* l. BELLOSZT.; EtSz. A magy. *Zimony* a legnagyobb valószínűség szerint a szerb *Zëmün* mása (csinált magyar név?).

A szerb *Zemün* eredetéről három tudós* nézetét ismerem. Az egyik ÁSBÓTH OSZKÁRÉ (l. Értekezések a nyelv- és széptud. kör. XVI. 3: 35), a másik JIREČEK KONSTANTINÉ (l. Geschichte der Serben I, 244). E két tudós szerint a mai szerb *Zemün* szabályos fejlődés egy régibb szerb *Zemlensz*-ből. A harmadik tudós MARETIĆ, a zágrábi egyetem egykori tanára. MARETIĆ szerint a mai *Zemün* régi szerb-horv. *Zemljn*-ből fejlődött, még pedig úgy, hogy az *lj* a *v*-vel úgy változott, mint változott a szerb-horvátban az *l*. Az egész elnevezés pedig a *zèmlja* 'föld' szóból való s olyan helyet jelöl, a hol az emberek lakóhelyei: viskói földből készültek [l. MARETIĆ, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. knj. j. 22. §-a: današnje *Zemün* postalo je od negdašnjega *Zemljn* (od *zèmlja*, t. j. mjesto, u kojemu su kuće od *zèmlje*), dakle se i *lj* s *v* iza sebe promijenilo onako kao *l*"].

Nézetem szerint ezek a magyarázatok sem a szó jelentését, sem pedig hangalakját illetőleg nem helyesek. A mi a szó jelentését illeti, kétségtelen, hogy az ó-magy. *Zemlin* (= Zimony) egy szláv *Zem'ln* átvétele s ez *Zem'ensz gradz* jelzős szerkezetből tapadás útján keletkezett. Alakilag határozatlan hímnemű melléknévi nominativus, a jelentés pedig: castellum terreum, földvár (l. feljebb *Zemlénnél*). A *zèmlja* 'föld' szóból *-ensz* képzővel alakult *zemljensz* melléknév valaha minden délszláv nyelvben megvolt. Megvolt az ó-szerbben is, bizonyára megvolt az ó-horvátban is. Szabályos alakja a mai szerbben *zemljan*, a horvátban *zemljen* volna (határozott alakban: *zemàljni*, *zemèljni* vö. DANIČIĆ, Rječ. iz star. srp. *zemlenszmi*, *zemlensz* — *zemaalnih*, *zemaalnoga* és l. alább). A mai szerb-horvátban van ugyan *zemljan* (l. LESKIEN, Gram. der serb.-kr. Spr. 537, 538. §§), *zemljen* (l. JAMBR., BELLOSZT.) melléknév, ezekről azonban azt tartják, hogy a szerb *zemljan* a *zèmlja* szó *-ensz*, a horvát *zemljen* pedig a *zèmlja* *-ensz* képzős származéka. Az ó-délszláv *zemljensz* melléknévnek tehát ma nincs a szerbben és a horvátban szabályos folytatója; helyette a fentieknek kívül a mai nyelvben *zemàljski* (VUK³, horv. *zemelski* JAMBR., BELLOSZT.; vö. ó-szerb *zemlenszki* DANIČIĆ, Rj. iz st. srp.; ó-egyh. szl. *zemlenszki* l. OREŠKOV: Izvj. II, 1—64) is használatos.

Ismétlem azonban, hogy az ó-szerbben lehetett *zemljn* melléknév s ebből érthető volna egy ó-szerb *Zemljn* helynév. Bizonyos azonban az is, hogy egy ó-szerb *Zemljn* helynévből mai szerb *Zemljan* s nem *Zemün* alakot várunk. A szerbben ugyanis az ósszláv *z* és *v* igen korán, mindenesetre azonban már a XI. század előtt *z*-vá lett, tehát a két hang egybeesett, egy hanggá lett. Az ilyen *z* aztán tartotta magát a XII. sz. folyamán is, a XIII. sz.-ban azonban a ma is meglévő a fejlődött belőle, fejlődött, a mit külön is ki kell emelnem, palatalizált v. palatális területen képzett mássalhangzók után is (vö. pl. szerb *lažac*, *bogòmolyac*, *žezicač*, *mòljac* stb.). Így kellett volna annak fejlődnie egy ó-szerb *Zemljn* esetében is, azaz ma szerbül a hely nevének — a név folytonossága mellett — *Zemljan*-nak kellene hangzania, a *Zemljan*-t megelőzőleg pedig az ó-szerbben **Zemljn*-nak. Egy ilyen **Zemljan*-t megelőző ó-szerb **Zemljn*-ből azonban a magyarban minden valószínűség szerint **Zemlun*, ebből

* SOPPRON I., Monographie von Semlin und Umgebung. Semlin, 1890 cz. jeles műben a *Zimony* — *Zemun*, gör. ζεύμυον eredetéről írt nyelvi magyarázat hibás. Szerinte a görög név volna az eredeti, l. a műnek 60. s különösen 77. lapját.

később *Zemlon(y)* ∞ *Zemlyon* fejlődött volna (vö. hogy az ó-délszláv *pokl* \approx *pökl*, szerb *pukao* szóból ó-magy. *puklu*, mai magy. *pokol* lett).

Történetileg is valószínűtlen, hogy a szerb nép lett volna az a szláv nép, a mely a mai *Zimony*nak, szerb *Zemünnak*, ó-magy. *Zemlinnek* az e nevek alapjául szolgáló *Zeml'vns* nevet adta volna. *Zimony* ugyanis a Száva torkolatánál, Belgráddal szemben, a Szerémségben fekszik, mindkét hely hadászatiilag mindenkor fontos pont volt s így mindkettőnek régi, a Kr. utáni századok óta lefolyt történetét elég jól ismerjük. *Zimony*nak a Kr. utáni I—V. sz.-ban *Tourunum*, Belgrádnak pedig *Singidunum* volt a neve. Hogy hogyan és mikép szorítja ki a mai Belgrád név a hely régebbi elnevezéseit, arra vö. SÍSIĆ FERDINÁND: Századok, 1915: 624—25; MELICH JÁNOS: Magyar Nyelv V. köt. *Zimony* nevének alapjául szolgáló szláv *Zeml'vns* névnek is már a XII. század előtt meg kellett lennie, mert különben érthetetlen volna a XI. sz. végén — XII. sz. elejéről felmutatható ó-magyar *Zemlin* név. Hogy persze mikor keletkezett ez e szláv *Zeml'vns* név, arra nincsen adatunk. Keletkezni keletkezhetett a Kr. utáni VI. század után bármikor, mert a Szerémségben szlávok már ekkor kimutathatók. Hogy azonban tényleg mikor keletkezett, nem tudjuk. A valószínűség a mellett szól, hogy a bolgár uralom idején keletkezett. A Szerémség ugyanis a VIII. sz.-ban frank uralom alatt áll, a IX. században azonban bolgár birtokká lesz. Már a század elején tudunk harczokról, a melyeket a bolgárok szárazon és a Dráva vizén a frank uralom alatt álló, Sziszek fővárossal bíró szláv Pannonia ellen viseltek. A Szerémség a IX. század első felétől 1019-ig bolgár. A bolgár uralom idején a X. század folyamán van bolgár püspöksége s az utolsó szerémi bolgár helytartót név szerint is ismerjük (l. JIREČEK K.: Die Geschichte der Serben I, 208; SÍSIĆ F.: Priručník, itt közölve a *Zermon* helytartó nevét fenntartó emlék felirata). A bolgár birodalom bukása után 1073-ig a Szerémség a bizánczi császársághoz tartozik, 1073-tól pedig magyar uralom alá kerül s az marad — úgyszólván megszakítás nélkül — a török uralom elterjedéséig, a XVI. sz. első negyedéig. A mi a lakosságot illeti, szerb lakosságról a XII—XIII. századig szó sem lehet. Hogy pedig magyar lakossága a XI. és a XII. sz.-ban a Szerémségnek igenis volt, azt még szláv írók is elismerik (l. JIREČEK K.: Geschichte der Serben I, 149, 248). De nehéz is volna ezt tagadni, mikor éppen KONSTANTINUS PORPHYROGENNETA írja, hogy magyarok a X. század közepén a Duna és a Száva közt is laktak s mikor a mai Valkó, Verőcze és talán Pozsega egy részének területe akkor már magyar terület (l. HÓMAN: Turul, 1790; 108—112).

Hogy a bolgárok a Szerémségben városokat, várakat, lakott helyeket is alapíthattak, arra több hagyomány, mondai adat van. Egy *Visio prophetae Isaiæ* bolgár emlékből el van mondva (l. JIREČEK K., *Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer*: Sitzungsber. Wien, 136. köt.; az értekezés függelékében), hogy *Srem* városát (= Szerém, Magy. Szent-Erenye, l. CSÁNKI II, 238, 240) a X. sz.-ban élt Selevkia bolgár czár alapította. *Zimony* eredetére is van egy bolgár néphagyomány. JIREČEK KONSTANTIN a bolgárföldi Trn—Sofia—Radomir—Küstendil terület leírásakor, illetőleg története elbeszélésekor (l. *Das Fürstentum Bulgarien*, Wien, 1891 464—470. l. és *Geschichte der Serben* I, 273. l.) több olyan helyről is megemlékezik, a hol a X. század

végétől a XIV. sz.-ig várak voltak. Ezek a várak a Struma mentén *Radomir*, *Pernik* (mai népi neve *Peringrad*), *Velbužd* (= a mai *Küstendil*), *Zitomitsk* (= talán a mai *Pastuch* falu helyén feküdt) és *Zemlbn*, (= mai neve a falunak *Zémen*, a várnak, váromnak pedig *Zémensko kalé*, l. JIREČEK, Fürstentum Bulgarien 469—470 és térkép, továbbá DANIČIĆ, Rječ. iz star. srp.; kissé másképp JIREČEK, Gesch. der Bulgaren 294: régi név *Zemlbn*, mai név *Zémensko kalessi*; ANDREE, Allg. Handatlas 1914, 134—135. l. *Zemen*). Ezen ó-bolg. *Zemlbnōz* (mai bolg. *Zémen*) váron kívül említ JIREČEK még egy bolgár várat, a melynek valaha *Zemlbnōz* lehetett a neve. Ez is ezen a vidéken, Trn városa táján, Járlovci mellett fekszik s erről JIREČEK ezt írja: „In der Mitte des Bassins (értsd Znépölje völgyben) liegt auf einer vorspringenden, flachen Terrasse bei Járlovci ein weiter Castellplatz *Zémun*, auf welchem Ziegel, römische und byzantinische Münzen und alte Waffen ausgeackert werden. Die Sage erzählt, es hätten hier einst ‚Latini‘ gewohnt, die, von hier vertrieben, später die Stadt *Zemun* (Semlin) gegenüber Belgrad gegründet haben“ (l. Fürstentum Bulgarien 467).

A felhozott mondai adatok is támogatják azt az állítást, hogy az a szláv nép, a melytől mi a mai Zimony ó-magy. *Zemlin* nevét átvettük, csakis a bolgár lehetett. Az átvétel pedig hangtani okokból a X. század előtt történhetett.

A mennyire a IX—XII. századi szerb terület helyeit ismerjük, köztük *Zemljnōz* nevűt nem találunk. MIKLOSICH sem tud idézni sem szerb, sem más szláv területről egy *Zemljnōz*-re visszamenő alakot (l. a bécsi Denkschr. XXIII, 261. lapját). Gondosan kutattunk ilyen helynevek után mi is, másunnan azonban, mint bolgár, vagy egykori bolgár területről mi sem tudtunk idézni. Itt, bolgár területen azonban hármat is találtunk. Így találtunk egy *Zemljnōz*-t a Szerémségben, ma *Zimony*—*Zēmūn*, egy másikat a Struma mentén, mai neve *Zémen*. A harmadik *Zemljnōz* a Struma forrásvidékétől nem messze fekvő Trn táján van, mai neve állítólag *Zémun*. Idő folyamán a szerbek eljutnak Belgrádig s már Nemanja alatt a XII. sz.-ban elfoglalják az akkor bizánczi bolgárföldi *Zémen*, *Velbužd* várakat (l. JIREČEK K., Geschichte der Serben I, 273). A mikor a szerbek e bolgárföldi *Zémen*, régi *Zemljnōz*-nel s a bolgár eredetű szerémségi ó-magy. *Zemlin*-nel megismerkednek, akkor e neveket hanghelyettesítéssel saját nyelvük szelleméhez idomítva átveszik. A szerémségi ó-magy. *Zemlin*-t a XII—XIII. sz. határán *Zemln* alakban veszik át s nyelvük története folyamán szabályosan lesz belőle *Zēmūn* > *Zēmūon* > *Zēmūn* (e hangfejlődésről l. Arch. IV, 386; XVI, 198; XVII, 9; másképp a fejlődésről LESKIEN, Gram. der serb.-kr. Spr. 200. §.). Más magyarból került szerb helynévben is találunk hasonló hangfejlődést. Így a mai szerb-horv. *Vukovar* az ó-magy. *Volkóvár* (l. CSÁNKI II, 277, 289), *Kupinovo* az ó-magy. *Kölpén* ∞ *Külpén* (l. CSÁNKI II, 232, 248) átvétele. Mind a két helynévben a magyar név magánhangzó +l-ből a szerbben hanghelyettesítéssel l sonáns lett s ebből fejlődött a mai szerb u.

Fejtegetésünk eredménye tehát az, hogy a mai szerb *Zēmūn* az ó-magy. *Zemlin* átvétele, az ó-magy. *Zemlin* pedig a X. sz. előtti bolgár *Zemljnōz*-ből való.*

* A XII. sz.-i KINNAMOS Zimonyt *Zēvyun*, *Zēvyunov*-nak (olv. *Zēfyumi Zēfyminon*) nevezi. Hogy e névnek mi a megfejtése, nem tudom.

E megállapítással eldőlt a mai *Zemplén*, ó-magy. *Zemlin* eredetének a kérdése is. Ez is egy X. sz. előtti bolgár *Zemljenz*-ből való átvétel s a város, megye mai tót, rutén, német neve a magyarból való (l. feljebb).

*

A szláv *duka* köznév, valamint a Szalán területén fekvő *Nógrád*, *Csongrád*, *Tapoly*, *Tapolcza*, *Zemlin*—*Zemplén* tulajdonnevek részletes vizsgálata tehát két dolgot állapított meg:

a) Az idézett tulajdonnevek a magyar nyelv szókészletébe csakis a X. század előtt vagy a X. sz. elején kerülhettek (vö. különösen *Zemplén*—*Zemlin* neve vallomását).

b) Az a szláv nyelv, a melyből e tulajdonnevek hozzánk átkülttek s a melyből a *duka* szó is kifogástalanul megérthető, a bolgár nyelv.

A bolgár névvel ma elsősorban szláv népet és nyelvet jelölünk. Tudjuk azonban, hogy valaha a bolgár név kizárólag egy török népnek volt a neve. Ennek a török népnek az az ága, a mely a mai Balkánra került, idővel elvesztette nyelvét, szlávvá lett, népi nevét azonban mai napig megtartotta. A bolgár a maga nyelvét ma is *bolgarskinak*, önmagát *bolgarinnak* mondja. Hogy a nyelvészet mikor hajtódott végre teljesen, azt a tudomány csak hozzávetőleg tudja megállapítani. A fejedelmi család egyes tagjainak és néhány előkelőnek ránk maradt neve, egy-egy bolgár méltóság bolgárnyelvi megjelölése valószínűvé teszi, hogy a bolgarság a X. század folyamán már nyelvében is teljesen szlávvá lett, azaz felvette az általa meghódított szlávok nyelvét.

A kétségnek legkisebb árnyéka sem férhet ahhoz, hogy ANONYMUS idejében, tehát a XII. század második felében a bolgár nép nyelvében szláv nép volt. ANONYMUS művében azonban a bolgárok mégis úgy szerepelnek, mintha nem volnának szlávok. Kétségtelenül kitűnik ez a mű 11. §-ából, a hol el van mondva, hogy a földet, a mely a Duna és a Tisza közt fekszik, Keán, Bolgárország nagy vezére, Szalán vezér ősapja foglalta el a rutének és lengyelek határszéléig, „et fecisset ibi habitare sclauos et bulgaros“. Szalán szlávjairól szó van még ANONYMUS műve 2., 9., 12., 33. és 40. §-ában, mindenkor *sclavi* néven. Minthogy pedig fentebb kétségtelenül megállapítottuk, hogy Szalán szlávjainak nyelve és a mai bolgár nyelv egy és ugyanaz a nyelv, ebből következik, hogy Keán bolgárai nem szlávok. Mellesleg jegyzem meg, hogy többi krónikánk szerint is Keán a bolgárok és a szlávok vezére (vö. Kézai ed. M. FLOR. II, 77: Kean Bulgarorum ducem et Sclauorum; Képes Krón. ed. M. FLOR. II, 140: super Kean ducem bulgarorum et sclauorum; l. még Budai Krón. ed. PODHRADZKY 66).

A bolgarság történetéből tudjuk, hogy ez a megkülönböztetés a bolgár birodalom VIII—IX. századi nyelvi viszonyaira teljesen ráillik. A VIII—IX. századi bizánczi kútfők szerint is ekkor a bolgárok birodalmában bolgárok és szlávok laktak (l. JIREČEK K., Geschichte der Serben I, 189). Ugyanekkor azonban Bizáncz uralma alatt is vannak olyan szlávok, a kiknek nyelve a bolgár szlávokéval azonos szláv nyelv (l. JIREČEK K. i. m. I, 194). A bolgár és szláv megkülönböztetés a X. századtól fogva a bizánczi kútfőkben megszűnik.

Máskülönben is valószínűvé tudjuk tenni, hogy ANONYMUS (s többi fentemlített krónikánk) bolgár és szláv megkülönböztetése a VIII—IX. századi bolgár birodalom nyelvi állapotainak — kevésbé a X. századbelieknek — elég hű rajza lehet. Figyeljük csak meg, hogyan nevezi az egyes szláv népeket ANONYMUS. A szerb nép nála *rác* (l. 42., 45., 57. §§); a lengyeleknek *poloni* (l. 11., 18., 34., 57. §§), a kisoroszoknak (mai nyelvhasználat szerint ukránoknak) *rutheni* (l. 8., 9., 11., 12., 14., 15., 57. §§), a cseheknek *boemi* (l. 33., 34., 35., 36., 37., 57. §§) a nevük. A nagyoroszok földjét *Ruscia*-nak (l. 7. §), a horvátokét pedig *Croatianak* mondja (l. 42. §). A *sclavi* népvétet a következő négy esetben használja:

a) A Garam—Nyitra—Vág—Morva folyók közti területől azt mondja, hogy ott Árpád oda kiküldött kémei *sclaus* et *boemos* találtak (vö. ANON. 35., 36., 37. §§: *sclaus* et *boemos* | *sclavi* et *boemi* | *ex boemis* et *sclavis* | *boemi* et *omnes sclavi nytrienses*). Kétségtelen, hogy ezek a *sclavi* a mai tótok ősei.

b) Az 50. §-ban ANONYMUS elmondja, hogy a magyarok a Rába és a Rábca folyóig jutottak. Majd a „*sclauorum* et *pannoniorum* gentes et regna uastauerunt“. A Rába és a Rábczán túl kezdődött Felső-Pannónia, a mely közvetlen német birtok, markgrófság volt s csak 907-ben a bajorok csatavesztése után enyészik el teljesen (l. e részt PAULER Gy.: Honfogl. kútfői 450, különösen a Reginoból vett idézetet). A *pannonii* nép ennek a Felső-Pannoniának a népe, a mely nyelvére német (s csekély részben avar) lehetett. A *sclauorum gens* pedig nem lehetett más, mint az a dunántúli, balatonmenti szláv nép, amelynek PRIBINA († 861), majd fia KOCEL (861—876) volt a fejedelme. Ez a szláv nép nyelvére JAGIĆ szerint *szlovén* (a mai kajhorvát és dunántúli vend őse, l. Arch. I, 445—447, Zur Entstehungsgesch. 177), ŠAFÁRIK és követői szerint (l. Slav. Alterth. II, 468—472; NIEDERLE, Jak daleko seděli Čechové na jih: Český časopis hist. XV:1909:72—78) *tót* volt. Nem bocsátkozom itt annak fejtegetésébe, hogy e tudósok közül kinek van igaza, vagy hogy egyáltalában lehet-e úgy megszövegezte igaza. Nézetem szerint a dunántúli *Tapolcza* (l. feljebb) egymaga megfelel arra, hogy tótokról vagy csehekről itt, mint honfoglalásunk előtti lakosságról, nem lehet szó. *Tapolcza*—*Toplicza* csakis délszláv, Dunántúl ezen része tehát *szlovén* lehet.

Ha már most azt nézzük, hogyan nevezi és nevezte a *sclavus nytriensis*, valamint a dunántúli *szlovén* a maga nyelvét, akkor azt fogjuk találni, hogy a tót a maga nyelvét *slovenský jazyk*-nak, a *szlovén* pedig *slověnski jězik*-nek mondja. Mindkettőnek egykori hangalakja *slověnskij jězyk*. Nemzetiségéről kérdezve a tót azt mondja, hogy ő *slovák*, a *szlovén* pedig, hogy ő *slověn*, *slověnc*, *slověnic*. Nem lehet kétséges, hogy mind a tót, mind pedig a *szlovén* nép a IX—X. században *slověninъ*-nek mondta magát (a t. *slovák* képzőjére vö. lengy. *polák*, 'lengyel').

ANONYMUS nyitrai és dunántúli *sclavi*-jai saját nyelvükön tehát *slověninъ*-ek voltak. Ugyanezt lehet bizonyítani Szalán szlávjairól is.

c) Mint fentebb kimutattam, Szalán szlávjait ANONYMUS *sclavi*-nak mondja. Tudjuk már most, hogy Szalán *sclavijainak* szláv nyelve azonos a mai bolgár nyelvvel. Igen ám, de azt is tudjuk, hogy a mai bolgár nyelvet beszélők a IX. századi szláv ősei szláv nyelvüket *slověnskij jězyk*-nek, nemzetiségüket *slověninъ*-nek

mondták (l. erről a Vita Methodii megfelelő helyeit, JAGÍC, Zur Ent-stehungsgesch.² 9—11. l.). *Slovénin*-nek mondták magukat Szalán szlávjai is, s innen a történetíróknál, így ANONYMUSnál *sclavi* nevük (l. a *slovénin*-névről a többi közt JIREČEK K., Geschichte der Serben I, 65).

d) ANONYMUS *sclavin*aink nevezi az Erdélyben lakó szlávokat is, vö. műve 25. §-át: „Et quod in arenis eorum aurum colligerent et aurum terre illius optimum esset. Et ut ibi foderetur sal et salgenia et habitatores terre illius uiliores homines essent tocius mundi. Quia essent blasij et *sclavi*, quia alia arma non haberent nisi arcum et sagittas...“ Minthogy e honfoglaláskori erdélyi szlávokról, a kik történetíróink felfogása szerint Torda vidékén az Aranyos folyó mentén lakhattak (l. a XI. sz.-i itteni sóbányászatról PAULER, M. nemz. tört. I, 337, 508, HFK. 423; HUNFALVY, Magyarország ethnogr. 191—195), saját nyelvi népvéüket illetőleg semmi közelebbit nem tudunk, a *sclavi* vallomására csakis per analogiam következtethetünk. Valószínű, hogy ezek a *sclavi*-k is nyelvüket *slovén*skij jezyk-nek, nemzetiségüket *slovénin*-nek mondták.*

Az a—c) esetben tehát kétségtelenül, a d) esetben valószínűen olyankor használja ANONYMUS (illetőleg forrása) a *sclavi* népvévet, mikor kimutatható, hogy az illető nép önmagát *slovénin*-nek mondta (e névről l. ASBÓTH: NyKözl. XXV: 447—448). A bolgár uralom alatt élő szlávok csak addig *slovène* (több. nom.), a míg a bolgárok török nyelvűek. A mint a bolgárok szláv nyelvűekké lesznek s nevüket mint hódítókét a meghódított szlávok is átveszik, a már egynyelvű népnél a *slovénin* nemzetrév eltűnik s helyét a *blgarin* = *bolgarin* foglalja el, a mely ma is a nemzeti név. Ugyanolyan eset ez, mint a *francia* vagy az *orosz* nép nemzeti nevének esete; itt is a hódító nép fölvetve a meghódított nyelvét s ugyanakkor a meghódított átvette a hódító nemzeti nevét. A bolgároknál ez a nyelv- és népvécsere a X. század folyamán már végre volt hajtva (vö. VONDRÁK, Altkirchl. Gram.² 7 és pl. Johannes exarcha bulgaricus IX—X. század határan élt íróról uo. 41. l.).

Az elmondottakban bizonyítani igyekeztem, hogy ANONYMUSnak Szalán szlávjairól, bolgáraitól szóló része történeti magvat rejt magában. E rész megszerkesztésében ugyanis ANONYMUS hiteles, IX. századi állapotokat feltüntető forrást használt. Az a feltevés, a melyet ANONYMUS ungi-zempléni honfoglaláselőtti szlávjairól KARÁCSONYI JÁNOS „Halavány vonások hazánk Szent István korabeli határaitól“ (l. Szent István király emlékezete, Budapest, 1901. 188. l.) szóló nagyrétékű dolgozatában megkoczkáztat, hogy e szlávok talán II. István idejében történt telepítés volna, szláv nyelvtörténeti szempontból (vö. a *Zemplénnél* mondottakat) teljesen lehetetlen. Ugy látom, bizánczi és bolgár történeti szempontból sem fogadható el a feltevés, még pedig még feltételesen sem. A mint én látom, a bolgár-bizánczi viszonyok a magyar honfoglalás után ANONYMUS idejéig csakis Szent István idejében lehettek olyanok, hogy bolgár földről a bizánczi

* Erdély egykori, értem XIII. sz. előtti szláv lakosairól csak a legnagyobb általánosságban tudunk valamit. Némelyek szerint itt szlávokat az V. sz.-től fogva lehet kimutatni (l. JIREČEK, Gesch. der Serben I, 69). Igen valószínű, hogy idővel a részletes vizsgálatok ki fogják mutatni, hogy Erdélyben csupán különböző időkben letelepült, majd eltűnt szlávokról lehet szó, szláv folytonosságról azonban nem.

császár ajánlatából esetleg népet ki lehetett telepíteni (vö. a Fundatio ecclesiae Sancti Albani Namucensis elbeszélését Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichte. Hannover, 1883. Bd. VIII, 587—598). Azonban ezen feltevés valószínűségének is már nemcsak a szláv nyelvtörténet, hanem a magyar történet is ellenezszo.

Az ANONYMUS által rajzolt bolgár és szláv viszonyok a XII. századra, tehát ANONYMUS századára is semmiképen sem vonatkozhatnak. S itt olyan látszólagos apróságot is megemlítek, mint az, mikor ANONYMUS elmondja, hogy követei útján Szalán „more bulgarico“ fenyegetőzött (l. 14. §, s vö. hogy az 51. §-ban Menumorout is hasonló helyzetben mint Szalán „bulgarico corde“ üzen Árpádnak követi útján). De nem vonatkozhatnak Zemplén—Tisza—Duna-köz XII. sz.-i népi és nyelvi viszonyaira sem. Itt való XI—XII. századi hospeseinket az oklevelekből, krónikákból s különösen a Várad regestrumból elég jól ismerjük.* E hospesek közt van német, vallón, besenyő, olasz, ismaelita, cseh, rutén, horvát, flamand, szász, nincsenek azonban sem szerb-rác, sem bolgár hospeseink. Magáról Zemplénről, illetőleg Zemplén vára jobbágyságairól pedig kétségtelen, hogy a XII—XIII. sz. határáról fennmaradt személyneveikről ítélve valamennyien magyarok voltak (l. e személyneveket a Vár. Reg. 24. és 87. §-aiban).

ANONYMUS tehát a Szalánnal kapcsolatos dolgok elbeszélésekor a saját kora viszonyait nem ültethette át a IX. századba, mert az ő idejében az egykori Szalán területen egészen más viszonyok voltak. Ha azonban feltesszük, hogy Szalán szlávjai és bolgárai 917 előtt, Symeon bolgár czárnak a bizáncziak fölött aratott nagy diadala előtt jöttek ki a bizánczi birodalomból, akkor ANONYMUS idevonatkozó helyeit, szláv tulajdonneveit minden nagyobb nehézség nélkül megértjük.

Vizsgálódásom eredménye ez:

a) Arra a kérdésre, vajjon igaza lehet-e ANONYMUSnak, hogy Szalán vezér ung—zemplénmegyei szlávjai és bolgárai Bolgárországból a görög császár tanácsára és segélyével jöttek s itt megtelepedtek, azt felelem, hogy nemcsak lehet, hanem a nyelvtudomány tanúsága szerint a lényegét illetőleg igaza is van. ANONYMUS itt olyan forrás alapján dolgozott, a mely hivatalos feljegyzéseket tartalmazott. Szalán szlávjai és bolgárai különben nemcsak Ungban és Zemplénben laktak, hanem laktak Gömör—Borsod—Heves—Nógrád—Duna—Csongrád—Tisza által határolt területen le egészen Zimonyig és Belgrádig. Az itt lakó szlávok mai nyelven szólva bolgárok, az itt lakó bolgárok pedig törökök voltak. Azt, hogy e szlávok és a mai bolgárok nyelve egy ugyanaz a nyelv volt, a tudomány régóta vallja. Pest város neve, melyre mi egész fejtegetésünkben szántszándékkal nem hivatkoztunk, a melynek bolgárszlávsága azonban kétségtelen, továbbá ily irányban értelmezett történeti adatok és bizonyos tulajdonnévpárok voltak eddig a tanítás legerősebbeknek tartott érvei (l. erről ŠAFÁRIK, Slav. Altertümer I, 455; ŠAFÁRIK, nyomán s más érvekkel is bizonyít JAGIĆ, ASBÓTH, ŠKULTÉTY I. Nyelvtudomány I, 287).*

* Jegyzet: A Bács-Bodrog és Bodrog folyó tulajdonnévpáron vö. még Zemplén = Zimony ∞ Zemplén | Szerém m. Hangony, CSÁNKI II, 246 = villa Hongun Vár. Reg. 124. §.; fluvium Hongun, ANONYMUS 33. §, HFK. 429, rivulus Hangony, villa Hangony BARTHOLOMAEIDES II, 79, CSÁNKI I, 136.

b) Szláv nyelvtörténeti és bolgár köztörténeti bizonyítékok azt vallják, hogy az ANONYMUS említette betelepülés legvalószínűbben 917 előtt, tehát Symeon bolgár csár birodalma megalapítása előtt történhetett.

c) A mennyiben Szalán szlávjainak és bolgárainak egykori területén ma mások, mint magyarok laknak, így tehát tótok, rutének, lengyelek, németek, zsidók, szerbek, horvátok egytől-egyig mind a magyaroknál későbbi lakosok. Vonatkozik pedig e megállapítás épp úgy az északon fekvő Zemplénre, Ungra stb., a mint vonatkozik a délen fekvő Bács-Bodrog megyére és a Szerémségre. Az itt levő nem magyar nyelvű lakosságot a magyar uralom telepítette. Az Ungban, Zemplénben, Sárosban, Abauj-Tornában, Gömörben lakó tótok is tehát a magyarnál későbbi jövevények. Áll ez a Zemplén és Ung megyében élő, gör. kath. vallású *szoták*-tótokra is (l. CZAMBEL, Slovenská reč 13, 14: Stropkó, Homonna, Sziuna, Szobráncz stb.), a kik közt (?) állítólag olyan hagyomány van, hogy ők Szalán szlávjainak utódai s őket Cyrill és Method (?) keresztelte volna meg (l. CZAMBEL i. h.). Ezek is, miként az összes többi itt lakó szlávok a fent tárgyalt földrajzi neveket, mondhatni azonban az összes honfoglalás-kori magyar földrajzi neveket a magyarból vették (vö. az ilyen tótruten neveket is: *Onđava, Bodrog, Šajava, Ungvar, Loborca, Tokta, Gemer, Šariš* is). Mindez nem volna lehetséges, ha itt nem a magyarság volna a legrégibb lakos.

*

Végül néhány szót ANONYMUSRÓL! ANONYMUST történetíróink egy része „költőnek, meseírónak“ mondja, művét pedig „hőskölteménynek“ (l. KARÁCSONYI J.: Turul XXVII, 1. s köv. lapok, ugyanó tőle Tiszántúl cz. lap 1912 márcz. 24-i és aug. 2-i számait), melynek épp ezért történeti értéke teljességgel nincs. A legtöbb történetírónk vallja hogy az a rajz, melyet ANONYMUS a honfoglalás-kori Magyarországról nyújt, a valóságban a XII., XIII. század határáról való Magyarországi rajza, melyben tudományilag a legbecsesebb, talán az egyedül becses rész a földrajzi rész. Engem az ilyen s ehhez hasonló kijelentések mindig fájdalmasan érintettek. Fájdalmasan nemcsak azért, mert ANONYMUS művét, mint irodalmi alkotást korának legjobb e nemű alkotásai közé sorolom, hanem azért is, mert e mű a magyar nyelvtörténet egyik elsőrangú, hogy ne mondjam, a korbéli legbecsesebb emléke. De hát ha legjelesebb történetíróink mondják, nekem, nyelvésznek bele kellett törődnöm a lesújtó ítéletbe.

Az a kis világosság azonban, a melyet ANONYMUS egyik helyének hitelessége meglátásához gyujtottam, arra bátorít, hogy kimondjam, hogy az ANONYMUSRÓL való jelenlegi felfogásunk hyperkritikus, a mely abban a korban, a XIX. század második felében keletkezett, a melyben ugyanilyen túlzott kritikai szellemmel vizsgálták a hun-magyar rokonság kérdését, vizsgálták mondaínkat s a nyelvünkre történt idegen nyelvi hatásokat. Ma a tudományos felfogás a hyperkriticizmus túlzásaitól kezd visszatérni a helyesebb értékeléshez. Csak nemrég olvastuk GOMBOCZ ZOLTÁNNAK két értekezésében is, hogy „a honfoglaló magyarság már magával hozta a hunokkal való rokonság hitét“ (l. Új Magyar Szemle II, 182 és MNyelv XVII, 15. s köv. l.). Magam is több czikkben mutat-

tam ki, hogy a mit mi eddig pl. szlávunk tartottunk nyelvünk szerkezetében, képzésében s szóképzési részében, abból igen-igen sok más, mint magyar nem is lehet (l. pl. Keresztneveinkről cz. értekezésemet MNyelv X. köt.). Meg vagyok győződve, hogy a nyelvtudomány segítségével ANONYMUS több más vitás értesítéséről is kimutatható lesz a hiteles történeti mag. Hiszen ANONYMUS korának tudományos módszereivel nemzete o k n y o m o z ó történetét óhajtott megírni (l. erről részben hasonlóan PAULER, A m. n. tört.² I, 360). S ha így ANONYMUSban megszaporoznak a hiteles történeti magot rejtő részek, akkor a „meseköltő“ ANONYMUST kénytelen lesz minden tudós oda sorolni, a hova őt korabeli nagy műveltsége és nagy tudása miatt már rég sorolni kellett volna, t. i. a legjelesebb magyar történetíróink közé.

MELICH JÁNOS.

Szókezdő magánhangzók fejlődése.

Eredeti magyar szó tudvalevőleg nem kezdődik több mássalhangzón. (Kivétel csak néhány hangutánzó, pl. *prűcsök*, *ptüsszent*, *brékég* stb., de ezek is valószínűleg részben játszi, többé-kevésbé tréfás eredetűek.) Ennek következtében a magyar nyelv az idegen eredetű szavakban sem kedveli a több mássalhangzón való szókezdetet. Az ilyen szókezdet elkerülésének egyik módja az, hogy a szó elején egy rövid magánhangzó fejlődik. Ez az eset rendszerint akkor áll be, ha a szókezdő mássalhangzó-csoport első eleme *s*, *sz*, *zs*, *z* volt, második eleme pedig zárhang (explosiva). Pl. *iskola*, *istálló*, *ostrom*, *észtergályos*, stb.* Ezen általános szabály alól azonban vannak kivételek is: *esztéjtés* (MTsz. ~ szabályosan *selejtés*), *isling* (MTsz.), *islog* (NySz. ~ szab. *sallang*), *isnór* (NySz. ~ szab. *sinór* > *zsinor*), *izmat* (MTsz. ~ szab. *szamat* > *zamat*) és talán (?) *iszalag* (~ szab. *szulak*) esetében a szókezdő mássalhangzó-csoport második eleme nem volt explosiva, sőt *Ilyvő*, *otromba* és *udvar* esetében még első eleme sem volt *s*, *sz* vagy *z*, és mégis szókezdő magánhangzó fejlődése útján kerültek el a több mássalhangzón való szókezdetet.** Mindezen (különben is

* Föltűnő az az aránytalanság, hogy *s* vagy *sz* + explosiván kezdődő szó igen sok honosodott meg ilyen módon a magyarban, *zs* vagy *z* + explosiván kezdődő ellenben alig egy-kettő. Az *izsgánc* „kásából kiszaggatott galuska“ (= szlov. *igánc*, Melich, MNy. VI, 18) és esetleg az *izbég* „menekült“ (= cseh **zbg*, de vö. Melich, NyK. XXXII, 246) szavakon kívül tudommal még csak az *Izdenc* helynevet (és *Izdenczy* családnevet) lehetne említeni, mint idetartozót, valamint azt, hogy Karácsonyi János (MNy. II, 274) egy 1224. évi oklevélből a *Zsadány* helynévnek *Ysdan* (ólv. *izsdán*) alakváltozatát közölte, a miből arra lehet következtetni, hogy e helynév eredeti alakja szintén *zsd* mássalhangzó-csoporton kezdődött. Ez az aránytalanság azonban persze nem a magyar nyelvre nézve jellemző, hanem csak azt mutatja, hogy azokban a nyevekben, amelyekből mi jövevényszavakat kaptunk, sokkal több volt az *s*, *sz* + explosiván, mint a *z*, *zs* + explosiván kezdődő szó.

** Ismét másirányú kivételek azon esetek, a melyekben a szó *s*, *sz*, *zs*, *z* + explosiván kezdődött ugyan, de mégsem szókezdő magánhangzó fejlesztésével, hanem valamilyen más módon kerültek el a több mássalhangzón való szókezdetet. Idetartozó esetek: a) *supérlát* (NySz.), *sopár* (NySz.), *szekrény*, *szapora*, *szatyíng* (MTsz.), *szípahí* (id. Kunos, KSz. II, 281), *Zobor*, b) *szarka*, *zarándok*, *szérha* (MTsz. ~ szab. *észterha*, c) *Szaniszló*,